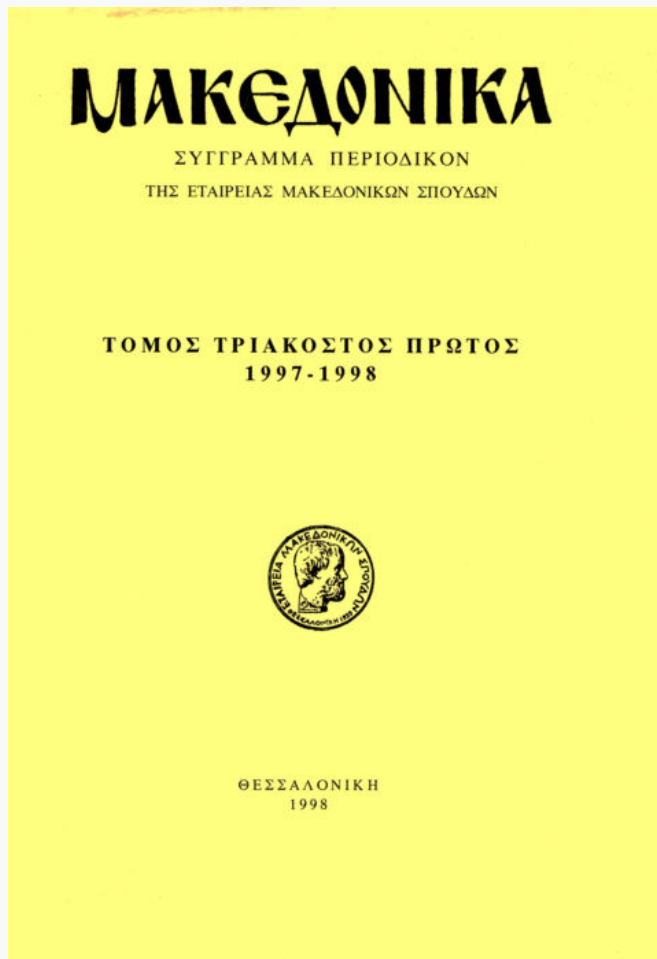

Μακεδονικά

Τόμ. 31, Αρ. 1 (1998)

Κεφαλή γενειοφόρου ανδρός από τους Φιλίππους (864/96)

Εμμανουέλα Γούναρη

doi: [10.12681/makedonika.134](https://doi.org/10.12681/makedonika.134)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γούναρη Ε. (1998). Κεφαλή γενειοφόρου ανδρός από τους Φιλίππους (864/96). *Μακεδονικά*, 31(1), 391–403. <https://doi.org/10.12681/makedonika.134>

ΚΕΦΑΛΗ ΓΕΝΕΙΟΦΟΡΟΥ ΑΝΔΡΟΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥΣ (864/96)

Κατά την ανασκαφική περίοδο του 1996 βρέθηκε στη νέα πανεπιστημιακή ανασκαφή των Φιλίππων, και συγκεκριμένα σ' έναν από τους χώρους του μεγάλου κτηρίου με τα ψηφιδωτά δάπεδα που άρχισε να αποκαλύπτεται στο δυτικό άκρο της ανασκαφής νότια της Διαγωνίας οδού, μία εικονιστική κεφαλή ανδρός γενειοφόρου σωζόμενη σε πολύ καλή κατάσταση¹.

Το μάραρο είναι λευκό με μέτριους κόκκους και προέρχεται πιθανότατα από τη Θάσο, όπως και το μάραρο των περισσότερων καλής ποιότητας γλυπτών των Φιλίππων και ιδίως των ολόγλυφων. Η κεφαλή (εικ. 1-3) σώζεται με μικρό τμήμα του λαιμού, ο οποίος είναι σπασμένος λοξά. Το συνολικό ύψος είναι 30 εκ., ενώ το ύψος του προσώπου 25,5 εκ., δηλαδή οι διαστάσεις είναι οι φυσικές.

Η κατάσταση διατήρησης, όπως αναφέραμε παραπάνω, είναι καλή. Λείπει το μεγαλύτερο μέρος της μύτης και φέρει αποκορούσες κυρίως στο αριστερό φρύδι και στο αριστερό άνω βλέφαρο, ενώ μικρότερες υπάρχουν και στο υπόλοιπο πρόσωπο, στην κόμη και στη γενειάδα. Σ' ένα τμήμα της δεξιάς παρειάς διατηρείται η στίλβωση, ενώ ένα σημαντικό στοιχείο που μπορούσαμε να δούμε μετά τον καθαρισμό της κεφαλής είναι η ύπαρξη τριών σημείων μέτρησης, δύο στο πρόσθιο τμήμα του κρανίου πάνω από το μέτωπο και ενός στην πίσω όψη χαμηλά στο κέντρο, λίγο πάνω από τον αυχένα. Τα σημεία αυτά χρησιμοποιήθηκαν ή για τη δημιουργία αντιγράφων από ένα πρωτότυπο ή για τη μεταφορά σε μάραρο από ένα πρότυπο σε πηλό ίσως.

Η κεφαλή που έχει ελαφρά στροφή προς τα δεξιά, όπως και το βλέμμα της μορφής, είναι συμπαγής και το σχήμα του προσώπου σχεδόν τετράγωνο. Το μέτωπο είναι υψηλό, εντύπωση που επιτείνεται από την αραιωμένη κόμη στο τμήμα πάνω από το μέτωπο, όπου οι βόστρυχοι έχουν σχεδόν εξαφανιστεί. Τα μάτια έχουν κανονικό σχήμα, στενά σχετικά άνω βλέφαρα, ενώ κάτω από αυτά σχηματίζονται σακούλες, ενδεικτικές της ηλικίας του εικονιζομένου. Σημαντικό στοιχείο είναι η δήλωση της ιδιάς με χάραξη και της κόρης, που έχει σχήμα φασολιού και βρίσκεται κάτω από το άνω βλέφαρο, με τρυπάνι. Ο εσωτερικός κανθός του ματιού δηλώνεται επίσης με τρυπάνι,

1. Η άδεια για τη δημοσίευσή της οφείλεται στους ανασκαφείς καθηγητές Γ. Γούναρη και Γ. Βελένη, τους οποίους και ευχαριστώ, ενώ ο καθαρισμός της έγινε από τον συντηρητή του Μουσείου Καβάλας Γ. Ξυλαπετίδη. Για τις πολύτιμες συμβουλές τους ευχαριστώ επίσης και τους καθηγητές Γ. Δεσπίνη, Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου και Ε. Βουτυρά.

όπως και τα ρουθούνια της μύτης, τμήμα των οποίων σώζεται. Τα φρύδια της μορφής είναι τοξωτά, λεπτά σχετικά, και δηλώνονται με εγχαράξεις χωρίς να έχουν μεγάλο πλαστικό όγκο.

Οι παρειές είναι λείες και από το μέσο τους περίπου ξεκινά η κοντή και συμπαγής γενειάδα, που αποτελείται από μικρές ομάδες βόστρυχων, οι οποίοι αναλύονται με εγχαράξεις. Το στόμα είναι κλειστό και το σχήμα, όπως και το μέγεθός του, κανονικό. Το άνω χείλος σκεπάζεται από το παχύ τοξωτό μουστάκι, που αποδίδεται επίσης με εγχαράξεις παράλληλες και τα άκρα του πέφτουν πάνω στη γενειάδα και συγχωνεύονται κατά κάποιο τρόπο μ' αυτή.

Ο εικονιζόμενος έχει, όπως αναφέραμε παραπάνω, αραιωμένη κόμη στο τμήμα του κρανίου πάνω από το μέτωπο, όπου οι βόστρυχοι είναι πολύ πρόστυποι. Στο σύνολο η κόμη χαρακτηρίζεται από ομάδες μηνοειδών βόστρυχων τοποθετημένων σε κανονικές σχεδόν σειρές, ιδίως στις πλάγιες όψεις, οι οποίοι αναλύονται με λεπτές εγχαράξεις. Χαρακτηριστικοί είναι τρεις παράλληλοι βόστρυχοι που ξεφεύγουν από το σύνολο και καλύπτουν τους κροτάφους, ενώ αμέσως κάτω από αυτούς ξεκινά και η γενειάδα. Οι τρεις αυτοί βόστρυχοι διακρίνονται ξεκάθαρα και από την πρόσθια όψη. Η κόμη καλύπτει και το άνω τμήμα των αυτιών, που έχουν κανονικό σχήμα.

Πρέπει να σημειωθεί ότι στο σωζόμενο τμήμα του λαϊμού υπάρχουν εγχαράξεις που υποδηλώνουν την ύπαρξη γενιών και στο ανώτερο τμήμα του λαϊμού, κάτω ακριβώς από τη γενειάδα.

Το κοινό στοιχείο της κόμης και της γενειάδας και χαρακτηριστικό του πορτρέτου αυτού είναι η μη χρησιμοποίηση τρυπανιού και η απουσία της αντίθεσης φωτός-σκιάς που δημιουργείται από αυτό.

Οι λοξές ρυτίδες που ξεκινούν από τη μύτη και απολήγουν στη γενειάδα, καθώς και η οριζόντια στο μέσο περίπου του μετώπου, σε συνδυασμό και με τις σακούλες κάτω από τα μάτια, όπως και η αρχή φαλάκρας, αποτελούν στοιχεία ενδεικτικά για την ηλικία του εικονιζόμενου. Μπορούμε δηλαδή να πούμε ότι έχουμε μπροστά μας το πορτρέτο ενός μεσήλικα, καθώς τα σημάδια του χρόνου είναι εμφανή μεν αλλά όχι τόσο έντονα, ώστε να θεωρήσουμε ότι πρόκειται για ηλικιωμένο.

Για τη χρονολόγηση βασικό στοιχείο αποτελούν τα μάτια. Ο τρόπος απόδοσης της κόρης με τρυπάνι σε σχήμα φασολιού και η εγχαράξη για την υποδήλωση της ίριδας εμφανίζεται για πρώτη φορά σε ύστερα πορτρέτα του Αδριανού², όμως κανόνας γίνεται από την εποχή του Αντωνίνου του Ευσεβούς. Ως *terminus post quem* μπορούμε δηλαδή να θεωρήσουμε το β' τέταρτο

2. M. Wegner, *Hadrian. Das römische Herrscherbild* 2, 3, Berlin 1956, τύπος Panzer-Paludamentbüste Baie, σ. 16 κ.ε., πίν. 20· τύπος Paludamentbüste-Vatikan Busti 238, σ. 25 κ.ε., πίν. 26.

του 2ου αι. μ.Χ.

Εκτός από τα μάτια, και η γενειάδα βοηθά στη γενική χρονολογική τοποθέτηση του έργου, καθώς μοιάζει να είναι συνέχεια της κόμης, φύεται φυσικά από το πρόσωπο και τον λαϊμό και είναι μεν γεμάτη, αλλά ακολουθεί το σχήμα της σιαγόνας όπως στα πορτρέτα του Αντωνίνου του Ευσεβούς³.

Πολύ μεγάλη ομοιότητα στον τρόπο απόδοσης της κόμης και της γενειάδας, την ελάχιστη χρήση τρυπανιού στα σημεία αυτά και στα ρουθούνια, στον κυματισμό και την πλαστικότητα των επιφανειών υπάρχει μ' ένα πορτρέτο από τη Θεσσαλονίκη, που χρονολογείται γενικά στην αντωνίνηια περίοδο⁴.

Για την ακριβέστερη χρονολόγηση όμως του πορτρέτου των Φιλίππων μπορούμε να το συγκρίνουμε με πορτρέτα της εποχής του Αντωνίνου του Ευσεβούς τόσο αυτοκρατορικά, όσο και ιδιωτικά. Φανερές είναι οι ομοιότητες στο γενικότερο σχήμα της κεφαλής, της κοντής γενειάδας και στο παχύ μουστάκι, όπως και στο σχήμα των ματιών, με το πορτρέτο του αυτοκράτορα αυτού από το πηγάδι Q21:4 σε οικία στον Άρειο Πάγο στην Αθηναϊκή Αγορά⁵. Διαφέρουν μόνο στο ότι στο αθηναϊκό πορτρέτο έχει χρησιμοποιηθεί και τρυπάνι στην απόδοση της κόμης.

Η προτομή του Ηρώδη του Αττικού από την Κηφισιά, που βρίσκεται σήμερα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο και χρονολογείται μετά το 150 μ.Χ.⁶, συγκρίνεται στα μάτια, τα φρύδια, τη γενειάδα, το μουστάκι, την κόμη και τις ρυτίδες αλλά και στο συμπαγές σχήμα της κεφαλής και τον τρόπο απόδοσης της γενειάδας χωρίς τρυπάνι αλλά με ανάλυση των βοστρύχων με εγχαράξεις.

Γενικές ομοιότητες έχει και με ένα πορτρέτο της πρώιμης αντωνίειας περιόδου από τη Σελεύκεια⁷, όμως στο κεφάλι των Φιλίππων είναι πιο ευκρινείς οι εγχαράξεις που χωρίζουν τους βοστρύχους μεταξύ τους, όπως και αυτές που τους αναλύουν, καθώς επίσης και η κόμη είναι λιγότερο ελεύθερη και περισσότερο κολλημένη στο κεφάλι, ενώ υποδηλώνεται πιο ξεκάθαρα και η ίριδα με την κόρη. Στην πρώιμη αντωνίνηια περίοδο χρονολογείται και ένα αποσπασματικά σωζόμενο κεφάλι στο Μουσείο της Κυρήνης που προέρχεται το πιθανότερο από τη Βόρεια Αφρική⁸ και έχει πολλές ομοιότητες με το πορ-

3. D. E. Kleiner, *Roman Sculpture*, New Haven 1992, σσ. 268-269.

4. A. Rüsich, «Das Kaiserzeitliche Porträt in Makedonien», *Jahrbuch des Deutschen Institut* 84 (1969) 44.

5. A. Frantz, *The Athenian Agora XXIV. Late Antiquity: A.D. 267-700*, Princeton 1988, πίν. 40α. S 2436.

6. Αικ. Ρωμοπούλου, *Συλλογή Ρωμαϊκών Γλυπτών. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο*, Αθήνα 1995, σ. 64, αφ. κατ. 92, εικ. στη σ. 68.

7. J. Inan - E. Rosenbaum, *Roman and Early Byzantine Sculpture in Asia Minor*, London 1966, σ. 203 αφ. 280, πίν. CLV 3-4. Adana Museum αφ. εφ. 2821.

8. E. Rosenbaum, *A Catalogue of Cyrenaic Portrait Sculpture*, London 1960, σ. 60 αφ. 56, πίν.

τρέτο των Φιλίππων. Συγκεκριμένα, μπορούν να συγκριθούν στο σχήμα του προσώπου, τη γενειάδα αλλά και την κόμη που πέφτει και σκεπάζει το άνω τμήμα του αυτιού και στην οποία έχει χρησιμοποιηθεί ελάχιστα τρυπάνι. Επίσης τα βαριά αλλά στενά βλέφαρα, οι σακούλες κάτω από τα μάτια, η κόρη σε σχήμα φασολιού και η εγχάραξη για την ίριδα, τα τοξωτά και υποδηλούμενα με εγχαράξεις φρύδια αλλά και οι ρυτίδες είναι κοινά στοιχεία στα δύο πορτρέτα.

Κοινά στοιχεία ωστόσο μπορούμε να βρούμε και με πορτρέτα από τη Δύση, όπως αυτό του Aelius Verus στο Woburn Abbey, που χρονολογείται στο β' τρίτο του 2ου αι. μ.Χ.⁹. Οι ομοιότητες και εδώ βρίσκονται κυρίως στον τρόπο επεξεργασίας της κόμης και της γενειάδας χωρίς τρυπάνι, στο μουστάκι που πέφτει παχύ έως τη γενειάδα, καθώς και στην ξεκάθαρη υποδήλωση της ίριδας και της κόρης. Στο μουστάκι και στα στενά βαρεία βλέφαρα αλλά και στην υποδήλωση του εσωτερικού κανθού του ματιού με τρυπάνι μοιάζει με ένα πορτρέτο του Αντωνίνου του Ευσεβούς στο ίδιο Μουσείο, που χρονολογείται στα 140-160 μ.Χ.¹⁰.

Εκτός όμως από τα ανωτέρω πορτρέτα υπάρχουν και κάποια μεταγενέστερα που μπορούν να συγκριθούν με το δικό μας. Ένα από αυτά είναι το πορτρέτο του Quintillius στη Galleria Degli Uffizi¹¹ που έχει πιθανότατα ελληνική προέλευση, αφού το μάρμαρό του είναι ελληνικό και το οποίο χρονολογείται στα χρόνια του Μάρκου Αυρηλίου¹². Στα δύο κεφάλια παρόμοιο είναι το γενικό σχήμα του κρανίου αλλά και του προσώπου, το μουστάκι, τα μάτια με την έντονη υποδήλωση της ίριδας και της κόρης, ο τρόπος απόδοσης των βλεφάρων, τα φρύδια και οι ρυτίδες στις παρειές και κάτω από τα μάτια. Διαφέρουν στο ότι στο κεφάλι της Φλωρεντίας έχει χρησιμοποιηθεί τρυπάνι και η κόμη και η γενειάδα έχουν περισσότερο όγκο, χωρίς όμως να είναι τόσο έντονη η αντίθεση φωτός-σκιάς, όσο στα περισσότερα έργα της εποχής του Μάρκου Αυρηλίου. Φαίνεται λοιπόν ότι τα δύο έργα είναι κοντά χρονολογικά, με προωμότερο αυτό των Φιλίππων.

Αρχατές ομοιότητες μπορούμε να παρατηρήσουμε με ένα κεφάλι από την Όστια στο Museo Nazionale Romano, με αριθμό ευρετηρίου 209¹³, και συγκε-

XLI 1-2 (Acc. no C17093, GAI neg. 58.2437).

9. E. Angelicoussis, *The Woburn Abbey Collection of Classical Antiquities. Monumenta Artis Romanae XX*, Mainz 1992, σ. 61 αq. 35, εικ. 165-168.

10. *Ο.π.*, σσ. 60-61 αq. 34, εικ. 156, 161-164. Πρόκειται για πορτρέτο του τύπου Formia-Croce Greca.

11. G. A. Mansuelli, *Galleria degli Uffizi. Le Sculture II*, Roma 1961, σ. 104 αq. κατ. 126 (αq. ευq. 1914, n. 277).

12. B. M. Felletti-Maj, *Iconografia romana imperiale da Severo Alessandro a M. Aurelio Carino 222-258 d.C.*, Roma 1958, σ. 265 n. 358.

13. R. Calza, *Scavi di Ostia V, I. I Ritratti. Ritratti greci e romani fino al circa 160 d.C.*, Roma

κρυμμένα στην κοντή γενειάδα και την κόμη όπου δεν έχει χρησιμοποιηθεί τρυπάνι, το σχήμα του προσώπου, τον τρόπο απόδοσης των ματιών αλλά και στο βλέμμα που δεν έχει την παθητικότητα των πορτρέτων της εποχής του Μάρκου Αυρηλίου και είναι σταθερό χωρίς να είναι αυστηρό-στρατιωτικό όπως στα πρώτα πορτρέτα του Σεπτιμίου Σεβήρου. Η πλαστικότητα των γυμνών τμημάτων και η ζωντάνια των μυών δείχνουν ότι το πορτρέτο από την Όστια ανήκει, όπως και το δικό μας, στην αντωνίνεια περίοδο.

Με βάση τις συγκρίσεις με τα παραπάνω παραδείγματα πιστεύουμε ότι το κεφάλι από τους Φιλίππους μπορεί να χρονολογηθεί γύρω στα μέσα του 2ου αι. μ.Χ., αφού τα περισσότερα κοινά στοιχεία βρίσκονται σε πορτρέτα της εποχής του Αντωνίνου του Ευσεβούς. Το γενικότερο στυλ εξάλλου, που χαρακτηρίζεται από πλαστικότητα στα γυμνά μέρη, κανονική διευθέτηση των βοστρύχων σε σειρές με την παράλληλη απουσία του τρυπανιού από την κόμη και τη γενειάδα, καθώς και ο τρόπος απόδοσης των ματιών οδηγούν στην εποχή αυτή.

Αρκετά κοινά στοιχεία έχει το κεφάλι που μας απασχολεί με το πορτρέτο ενός αγνώστου, πιθανώς Έλληνα, που βρίσκεται σήμερα στο Λούβρο¹⁴, και του οποίου η προέλευση είναι άγνωστη, αλλά το μάρμαρο ελληνικό (εικ. 4-6). Οι ομοιότητες εντοπίζονται στην κόμμωση, τη γενειάδα και το μουστάκι, το αυστηρό κλειστό στόμα, τα βλέφαρα και τα μάτια αλλά και τον τρόπο με τον οποίο σκεπάζεται το άνω τμήμα του αυτιού από τα μαλλιά. Όμως στο πορτρέτο του Λούβρου έχει χρησιμοποιηθεί τρυπάνι και δημιουργείται η αντίθεση φωτός-σκιάς που δεν υπάρχει στο κεφάλι από τους Φιλίππους. Αυτό μπορεί να οφείλεται σε μια πιο προχωρημένη χρονολόγησή του αλλά και στο διαφορετικό εργαστήριο, αφού ήδη από την εποχή του Αντωνίνου του Ευσεβούς το τρυπάνι βρισκόταν σε χρήση.

Οπωσδήποτε είναι πολύ κοντά χρονολογικά αλλά και τυπολογικά, χωρίς ωστόσο να μπορούμε να μιλήσουμε για δύο πορτρέτα του ίδιου προσώπου. Γι' αυτό πιστεύουμε ότι η χρονολόγηση στα τέλη του 2ου αι. μ.Χ. που δίνεται για το πορτρέτο του Λούβρου είναι πολύ υψηλή και θα πρέπει και αυτό να χρονολογηθεί στο β' τρίτο του 2ου αιώνα.

Το εργαστήριο στο οποίο κατασκευάστηκε το κεφάλι των Φιλίππων πρέπει να είναι κάποιο τοπικό εργαστήριο της Βόρειας Ελλάδας και πιθανόν θα μπορούσαμε να υποθέσουμε την ύπαρξη ενός εργαστηρίου στην πόλη των Φιλίππων λόγω του μεγάλου αριθμού γλυπτών τόσο αρχιτεκτονικών, όσο και εικονιστικών, από θασίτικο ή ντόπιο μάρμαρο που έχουν βρεθεί και συνεχι-

1964, σ. 99 αρ. 161, πίν. XLV.

14. Αρ. ευφ. MR 461. K. de Kersauson *Musée du Louvre Département des antiquités grecques, étrusques et romains. Catalogue des portraits romains II*, Paris 1996, σσ. 336-337 (εδώ κ.ά. βιβλ.).

ζουν να βρίσκονται στην πόλη, αλλά παραμένουν στην πλειονότητά τους αδημοσίευστα. Εφόσον λοιπόν το μάρμαρο της κεφαλής που εξετάζουμε είναι μάλλον θασιότικο, το πιθανότερο είναι να έχει κατασκευαστεί κάπου κοντά. Οι Φίλιπποι γνωρίζουν μεγάλη ακμή κατά την αντωνίνεια περίοδο¹⁵, εποχή που ανακατασκευάζεται το Forum, ιδρύονται ναοί και γενικά υπάρχει έντονη οικοδομική δραστηριότητα, και δεν θα ήταν περίεργο να υπήρχαν καλλιτέχνες που έχουν κατασκευάσει τόσο τα αρχιτεκτονικά, όσο και εικονιστικά γλυπτά. Αντιθέτως δεν μας φαίνεται λογικό να αποδίδονται όλα τα καλής ποιότητας γλυπτά σε αθηναϊκά εργαστήρια, ιδίως όταν το μάρμαρο προέρχεται από τη Θάσο, γιατί θα απαιτούνταν διπλή μεταφορά, πρώτα του μαρμάρου και μετά του γλυπτού. Τα αρχιτεκτονικά γλυπτά εξάλλου, που βρέθηκαν στην πόλη σε κτήρια που χρονολογούνται από τον 4ο αι. μ.Χ. κ.ε., δείχνουν την παρουσία εργαστηρίου ή εργαστηρίων στους χρόνους αυτούς, κάτι που μας οδηγεί στην εύλογη υπόθεση ότι προϋπήρχε παράδοση στην πόλη από τους αυτοκρατορικούς ήδη χρόνους ή και ακόμη νωρίτερα.

Όσον αφορά, τέλος, στην ταυτότητα του εικονιζομένου μας είναι άγνωστη, αφού δεν μπορεί να ταυτιστεί με κάποιον γνωστό από άλλα πορτρέτα Έλληνα ή Ρωμαίο της εποχής. Το πιθανότερο που θα μπορούσαμε να σκεφτούμε είναι ότι μάλλον πρόκειται για κάποιον κάτοικο, ίσως αξιωματούχο της πόλης, για τον οποίο θα είχαν κατασκευαστεί περισσότερα του ενός πορτρέτα, όπως μας επιτρέπουν να υποθέσουμε τα σημεία μέτρησης. Πού ακριβώς ήταν στημένο δεν μας είναι γνωστό, γιατί ο χώρος όπου βρέθηκε έχει μεταγενέστερες από τον 2ο αι. μ.Χ. φάσεις, όπως και ο παρακείμενος χώρος με το ψηφιδωτό δάπεδο. Αν όμως εικόνιζε κάποιον αξιωματούχο, θα ήταν, πολύ πιθανόν, στημένο σε κτήριο δημόσιου χαρακτήρα, όπως πρέπει να είναι μάλλον το ανασκαπτόμενο που φέρει ψηφιδωτά δάπεδα με γεωμετρικά και εικονιστικά θέματα.

Όλα αυτά όμως δεν είναι παρά υποθέσεις. Σίγουρο είναι ότι πρόκειται για ένα έργο πολύ καλής ποιότητας, βγαλμένο από το εργαστήριο κάποιου αξιόλογου καλλιτέχνη, ο οποίος έχει δεχτεί επιδράσεις από τη Μικρά Ασία, όπως φαίνεται από τη σύγκριση του κεφαλιού με μικρασιατικά γλυπτά, ενώ συγγένειες έχει και με γλυπτά από τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο αλλά και από την Κυρηναϊκή.

EMMANOYELA GOYNARI

15. X. Κουκούλη-Χρυσανθάκη - Χ. Μπακιρτζής, *Φίλιπποι*, Αθήνα 1995, σ. 9 (εδώ κ.ά. βιβλ.).

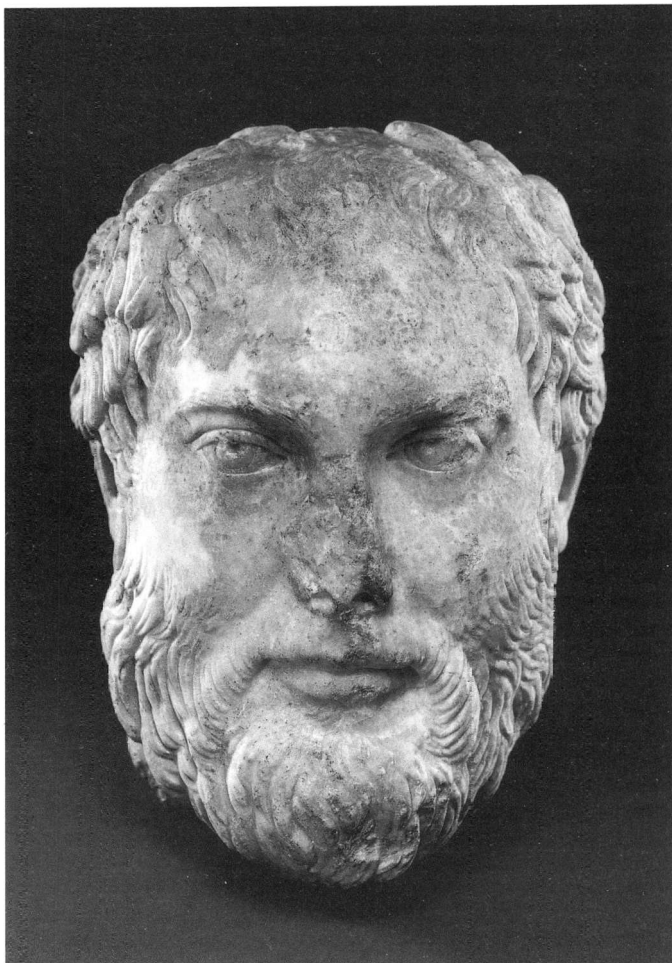
SUMMARY

Emmanouella Gounari, *A Bearded Male Head from Philippi (864/96)*.

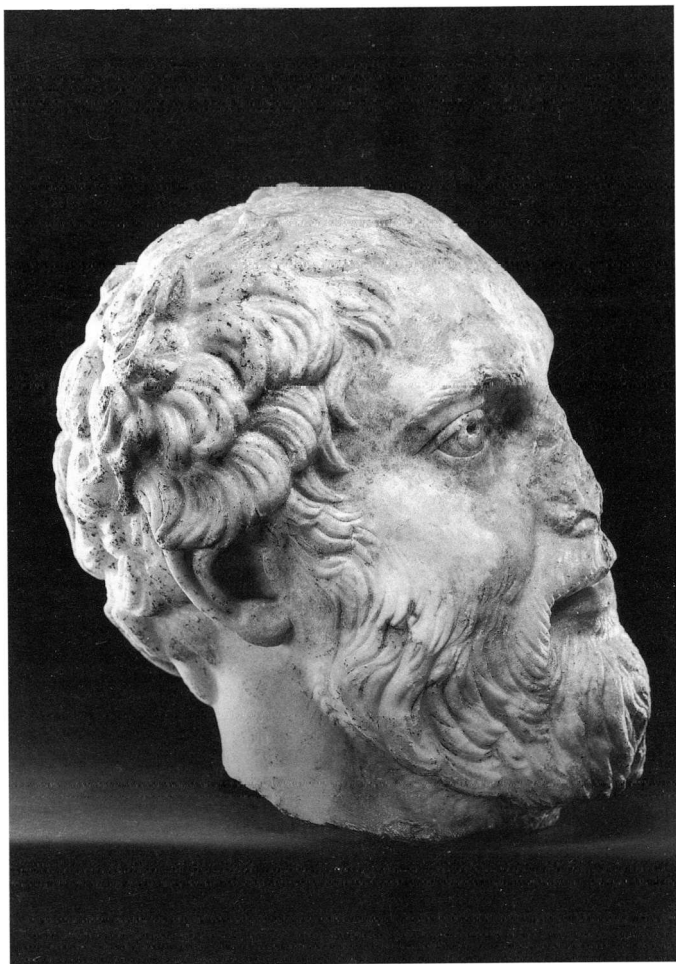
In 1996, the new University excavation at Philippi uncovered a portrait head of a bearded middle-aged man sculpted in white, probably Thasian, marble. It is in very good condition and may be dated to the mid-2nd century AD. It may be compared with portraits of the Antoninian period from Greece, Asia Minor, Cyrene, and the West. It has much in common with a portrait in the Louvre, which also probably comes from Greece and must date to the same period.

The subject was probably an official of the city, and this portrait of him would have been displayed on some public building. Other copies of the work probably existed.

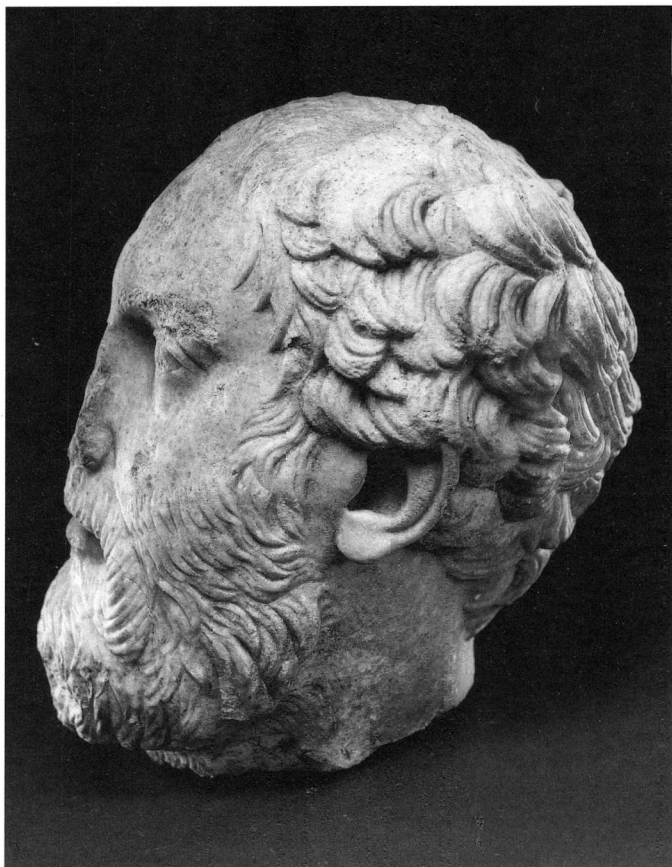
The workshop, finally, must have been in northern Greece, and there was very likely a workshop at Philippi itself, for sculpture in the city flourished particularly in the centuries that followed.

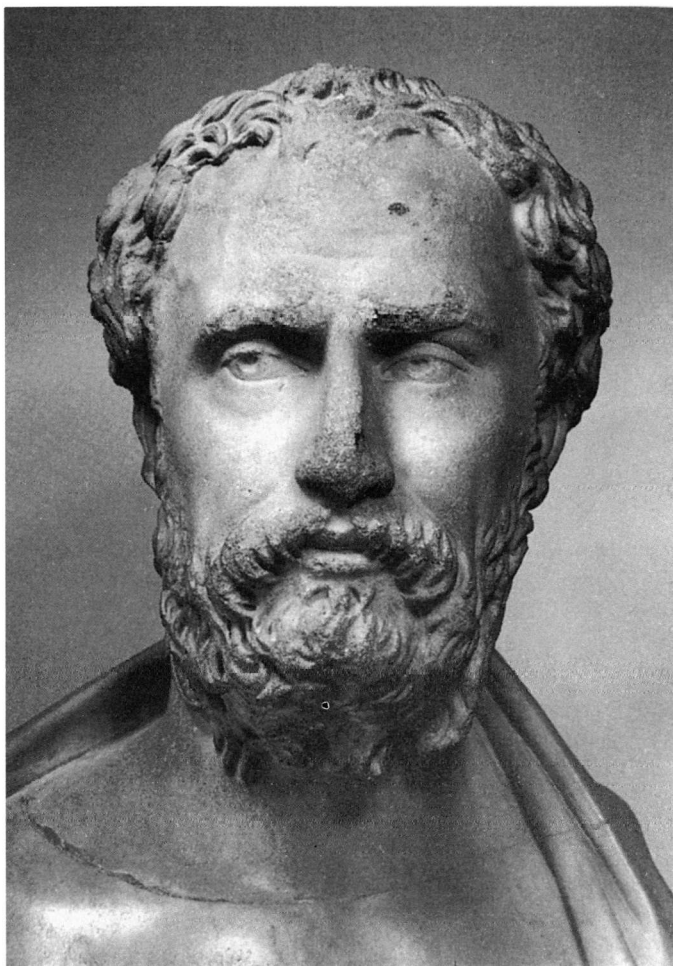
Εικ. 1. Κεφαλή γενειοφόρου ανδρός από τους Φιλίππους. Πρόσθια όψη.

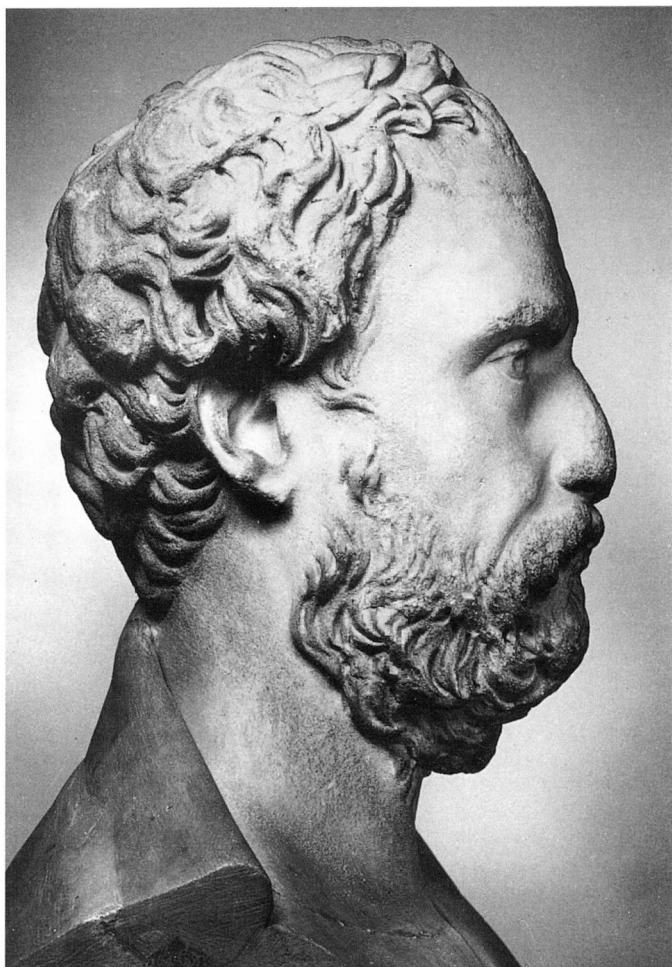
Εικ. 2. Κεφαλή γενειοφόρου ανδρός από τους Φιλίππους. Δεξιά πλάγια όψη.

Εικ. 3. Κεφαλή γενειοφόρου ανδρός από τους Φιλίππους. Αριστερή πλάγια όψη.

Εικ. 4. Κεφαλή γενειοφόρου ανδρός στο Λούβρο. Αρ. ευθ. MR 601. (Louvre. Catalogue des portraits romains II, Paris 1996, σσ. 336-337).

Εικ. 5. Κεφαλή γενειοφόρου ανδρός στο Λοβίζο. Αρ. ενφ. MR 601. (Louvre. Catalogue des portraits romains II, Paris 1996, σσ. 336-337).

Εικ. 6. Κεφαλή γενειοφόρου ανδρός στο Λαίβρο. Αρ. ευφ. MR 601. (Louvre. Catalogue des portraits romains II, Paris 1996, σσ. 336-337).